

Binján áv – A rabbinikus gondolkodásmód analízise egy rabbinikus írásmagyarázati szabály logikai vizsgálatán keresztül

Doktori disszertáció

Finta Szilvia

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest, 2011.

TÉZISEK

Disszertációm témájaként az i. sz. 1–2. század táján gyűjteményekbe foglalt rabbinikus írásmagyarázati szabályok közül a *binján áv* szabály alapos vizsgálatát választottam. Tettem ezt azért, mert ezen keresztül úgy gondolom, a többi szabály is könnyebben megérthető, illetve maga a rabbinikus gondolkodásmód is modellezhető.

Dolgozatom felépítése a következő: a Bevezetésben a rabbinikus írásmagyarázat fejlődését, legalapvetőbb módszereit mutatom be az i. sz. 2. századig bezárólag. Az első fejezetben a *binján áv* körülbelüli helyét vázoló fel a a háláchikus midrás szabályainak rendjében, megvizsgálom nevének jelentését, legjellegzetesebb szófordulatait. A második fejezetben a szabályt „működése” közben vizsgálom, különböző előfordulásaira, módozataira tizenöt konkrét példát hozok. Disszertációm harmadik fejezete magát a szabályt próbálja modellezni, eljárását követni, ehhez a modernkori logikusok elméleteit használom fel. A fejezet végén a kizárólag témával releváns nyelvfilozófiai, jelentés-, kommunikáció- és metaforaelméleti kérdéseket vizsgálom. Disszertációm zárszavában a rabbinikus hermeneutika öninterpretációja kerül egybevetésre kutakodásom eredményeivel.

Tézisek:

- A *binján áv* szabállyal a rabbi a Tórában explicite megtalálható egy vagy több törvény – mint prototípus – alapján általános törvényeket fogalmaznak meg. Az általánosítás a kontextus által meghatározott hasonlóság és/vagy okság mentén történik. Az általánosítás során nem a törvények belső tartalma alapján terjesztik ki a jelentést, hanem extenzionális módon, „a legkisebb kockázat elvét követve”, a „betűhöz” ragaszkodva, melynek oka a Törvények áthágásától való félelem, valamint „védőkerítés” készítése. A Tóra szövegében explicite található fogalmakat mintegy résznek fogják fel az

egészhez képest (*pars pro toto*), s adott fajfogalma(kat) egy elképzelt szemantikai hálóban az azokhoz legközelebb eső nemfogalmakkal helyettesítik. Az egy versből levont *binján áv* időnként szavak definiálására használatos.

- Louis Jacobs, Avi Sion és Norman Solomon szerint ez az általánosítás oksági tényezők mentén történik. A példák a Mill-féle módszerekkel vizsgálhatók, a Talmud szerint azonban a Mindenhatónak direkt nem áll szándékában közölni a parancsolatok okát. Jacobs és Sion a rabbinikus érvelésekben megjelenő következtelenségekre, gondolkodási hibákra is felhívja a figyelmet. Véleményem szerint a rabbinikus nem állt érdekében az arisztotelészi logikához hasonló rendszer megalkotása, ezért nem biztos, hogy logikai hibákról van szó.
- Dov Gabbay és kollégái szerint a rabbinikus következtetés abduktív következtetés, s az érvelések mentén megalkotják az ún. mátrix abdukciót. Véleményük szerint a talmudi logika jóval gazdagabb, mint a nyugati, a mesterséges intelligencia segítségével való leírása hasznos hozhat a tudomány fejlődése számára.
- A rabbinikus írásmagyarázat szabályai (*middót*) véleményem szerint leginkább Paul Herbert Grice társalgási implikatúrájához hasonlók. Grice szerint a társalgási maximák és implikatúrák a társalgás céljához kell, hogy kapcsolódjanak. Rabbinikus kontextusban ez a következőt jelenti: a Mindenható legfőbb célja, hogy aki megcselekszi parancsolatait, az megnyerje az életet itt a Földön és az Eljövendő világban egyaránt. A rabbinikus szerint ezért a Mindenható tudatos „terv” alapján nyilatkozik meg. A „társalgási implikatúra” a rabbinikus szerint – legalábbis amennyire ez a hagyományból kiolvasható – a következő maximák alapján zajlik:
 1. Mennyiség maximái: (a) a Tórában semmi nincs feleslegesen, minden leírt szó, betű jelentőséggel, s így jelentéssel bír; (b) a Mindenható mindig elég információt közöl ahhoz, hogy a Tóra teljes kontextusát figyelembe véve ki tudjuk következtetni, hogy adott parancsolat hogyan kivitelezhető; (c) mivel végtelen számú élethelyzet előfordulhat, a Tóra a parancsolatok

adásakor esedékes leggyakoribb esetekkel, mintegy „precedensekkel” tanít az általánosan alkalmazható törvényekre; (d) amennyiben a Tóra valamit megismétel, vagy a szokásosnál részletesebben tárgyal, annak oka van.

2. Minőség maximái: (a) a Tóra teljes egészében és minden részletében igaz; (b) amennyiben ellentmondás található benne, az csak látszólagos; (c) a Tórában nincsen hiba, tévedés, elírás; (d) amennyiben nem tudok értelmezni valamit, az nem a Tóra, hanem az emberi tudás korlátozottságának sajátja.
3. Viszony maximái: (a) a Mindenható részmegnyilatkozásai, parancsai a Tóra egészével relevánsak – tehát a szavak, mondatok különböző kontextusokban való előfordulásából, összességéből az éppen vizsgált versek megérthetők.
4. Mód maximái: szupermaxima: (a) amit tenni kell, az egyértelműen – explicit vagy implicit módon – benne van a Tórában; egyéb maximák: (b) ha valami homályos a számunkra, az a mi korlátozottságunkból fakad; (c) egy versnek, szövegrésznek számtalan értelmezése lehetséges, azonban a *p'sát* értelme mindig megmarad; (d) a Tóra rendkívül gazdaságosan beszél, kerüli a szószaporítást, ha szószaporítónak tűnik, annak oka van, s a helyzetet értelmezni kell; (e) a Tórában nincs korán és későn, a versek gyakran nem időrendben vagy szoros összefüggésükben követik egymást, azonban abból is, hogy hol helyezkednek el, következtethetünk valamire.

Visszatérve Grice-ra, tehát ő úgy gondolja, hogy létezik egy konvencionálisan meghatározott jelentés, amely több szempontból is lehet kontextusfüggő: (1) a szó, kifejezés lehet többértelmű (pl. „Kész vagyok.” – ti. kikészült, vagy éppen készen áll egy feladat elvégzésére); (2) eleve lehet egy szó kontextusfüggő, pl. „most”, „azt” – csak a szöveggörnyezetből tudjuk, hogy mire is kell őket vonatkoztatnunk, hogyan is kell őket értenünk. A konvencionális jelentésre továbbá ráépül a társalgási normák által meghatározott társalgási implikátúra. A rabbinikus írásmagyarázatban tehát véleményem szerint hasonló a helyzet. A *p'sát* jelentés tulajdonképpen egyfajta konvencionális jelentés lesz, amely azonban a fenti két pont értelmében kontextusfüggő. Amennyiben tehát akár az egész Szentíráson átívelő vizsgálódásom egy szó pontos jelentésének megértésére irányul, úgy

kutakodásom eredménye *p'sát* lesz. Erre épül rá a *d'rás* szint, vagyis egy konvencionális és/vagy társalgási implikátúra. Azt ugyanis, hogy implikaturáról van szó, bizonyos kötőszavak, nyelvtani szerkezetek jelzik – ezekből gondolják a rabbik, hogy a Mindenható a mondottakon túl valami többet is közölni szándékszik – , azonban ezekből a „jelekből” nem tudható pontosan, hogy mi az implikáció, hanem azt ki kell következtetni, le kell vezetni. Ezen a ponton lesz a logikának, abdukciónak jelentősége, amellyel azonban nem lehet biztos következtetésre jutni, így a Talmud saját bevállása szerint is megesk, hogy bölcsei időnként félreértik a Mindenhatót.

- Ha a *binján áv* alapjául szolgáló parancsolatokat feloldandó metaforáknak – szinekdochéknak – tekintjük, a metaforaelméleti kérdések – legalábbis neológ szempontból – a következő pontokon jöhetnek számításba: (1) a Mindenható „emberi nyelven”, tehát a legegyszerűbb módon, „képes beszéddel” fogalmazta meg a parancsolatokat, hogy mindenki számára érthető legyen; (2) amit mondott, az része annak, amit kommunikálni szándékszik, azonban a metafora „parafrázisa” – vagyis a rabbik által a szűken vett parancsolatból kikutatott általánosítás – soha nem tudja ugyanazt mondani, és nem is törli el azt, ami mondva volt, tehát az Írás *p'sát* jelentése mindig megmarad. Ortodox szempontból a Szóbeli Tan magyarázata, az Írott szöveg „feloldása”, „parafrázisa” felülírja az eredeti parancsolatot, az lesz a szöveg *p'sát* értelme.
- A rabbik gyakran humánus vagy etikai megfontolások mentén eltérnek a Tóra „szó szerinti”, de még a „betű szerinti” értelmétől is.
- Rámbám szerint a *háláchá* forrása nem a *d'rásá*, hanem maga a hagyomány, így a rabbinikus írásmagyarázati szabályok nem levezetési szabályok, hanem pusztán a Szóbeli Tant az Írott Tannal valamelyest harmonizáló szabályok. Ezzel szemben Rási és a *báálé tószáfót* szerint a *háláchák* egy része valóban *Tánáchból* való levezetések alapul. Kutatásaim alapján én Rásival értek egyet.
- A *p'sát* értelem a tánnáiták számára a kontextusból kibomló értelem. A kontextus mint olyan azonban többféleképpen értelmezhető. Az ortodox

judaizmus számára ez magában foglalja a Szóbeli Tan is, így a Tórában található törvények (háláchikus) jelentése az, amit a Szóbeli Tan meghatároz. A *middót* segítségével való következtetések – visszaigazolások – a Tóra *p'sát* értelmét mondják meg. A neológ és konzervatív irányzatok számára a *middót* által kikutatott értelem a *Tánách d'rás* értelme (vagyis a Grice-i kommunikált tartalom), a *p'sát* a *Tánách* szűken vett illetve teljes kontextusa segítségével határozható meg, mintegy a szöveg egyszerű értelme (a Grice-i konvencionális jelentés, melyre a társalgási implikátúra ráépül).

- A rabbinikus írásmagyarázat rendszere a különböző zsidó vallási irányzatokkal, legfőképp a szadduceusokkal, hellenizálódott zsidókkal, majd a zsidó-keresztényekkel folytatott viták mentén alakult, hellén hatásra egyre formálisabb jellegűvé vált. A már évszázadok óta gyakorolt *háláchákat* kénytelenek voltak a kívülvalók felé, illetve a nép egységben tartása érdekében a *Tánáchból* igazolni. A háláchikus rendelkezések igazolása gyakran csak rendkívül formális, mintegy a szavak, mondatok „külső burkát” megragadó módon volt lehetséges. A módszer nagyon hasonlít a görög szofisták módszerére, akik olyan magasra fejlesztették retorikai, grammatikai és logikai képességeiket, hogy bármiről bármit, de annak az ellenkezőjét is be tudták bizonyítani. A Talmud szerint a rabbinizmusban is hasonló a helyzet, a Szanhedrin tagja csak az lehetett, aki a tisztátalanról be tudta bizonyítani, hogy tiszta – vagyis annyira jártas volt a héber grammatikában és a rabbinikus logikában, hogy bármiről bármit be tudott bizonyítani. A rabbinikus döntéseket a többségi vélemény jóváhagyásával, és az egyébként rendkívül sok ellentmondást tartalmazó Szóbeli Tan – mint az ortodox judaizmus szerint a *Tánách*hal egyenértékű kinyilatkoztatás – tekintélyével támogatták meg. A Talmud tanúsága szerint a *Tánách* szövegének értelmezésébe még maga a Mindenható sem szólhat bele, hiszen Ő maga mondta azt, hogy „nem az égben van”. Mindennek ellenére a Mindenható kizárása saját szövegének értelmezéséből a zsidó hagyomány szerint „életveszélyes” vállalkozás.

Dolgozatom legfőbb konklúziója tehát, hogy a rabbinikus írásértelmezési szabályok a rabbik által felállított „társalgási implikátúrák”, azonban a Mindenható által szándékolt, kommunikálni kívánt tartalom megértésében, levezetésében

keveredik azoknak egyedi és általános, konvencionális volta. Vagyis: a rabbinikus írásértelmezési szabályok azt próbálják megmondani, hogy ilyen és ilyen kifejezés, mondat esetében mit is kell értenünk a szavakon, illetve azokon túl, mi is az a kommunikálni kívánt tartalom, amit meg kell cselekednünk. Az implikaturák rendszerével összefüggésben, továbbá ahhoz, társul egyfajta formális rendszer is, (1) melyet azonban engedik, hogy a kontextus felülírjon, vagy (2) – ortodox álláspont szerint –, amely segítségével a Szóbeli Tan igazolásaként bármiből bármire következtethetnek. Utóbbi esetben a „kommunikálni kívánt tartalom” a Szóbeli Tan, melyet pusztán extenziók mentén bijekcióval egyszerűen az Írott szövegre ültetnek.

A nyelvfilozófia aktuális álláspontja szerint a természetes nyelv logikai elemzésének egyrészt eredménye, másrészt eszköze is a (modern) formális logika. Ugyanígy áll a helyzet a rabbinikus értelmezési szabályokkal. A rabbik által egybegyűjtött elemzési elvek a Tóra szövegének a héber nyelv grammatikájának megfelelő, illetve attól (szabályszerűen) eltérő jellegzetességeinek megfigyeléséből fakadnak, az értelmezési szükségből fakadó elvek pedig idővel a kijelentések értelmezésében segítő formulákká válnak. Maguk az elvek a kontextusfüggő jelentést keresik, de egy másik, a „szabályszerűségtől” eltérő kontextus módosíthat az elvek mentén kikövetkeztetett (általában érvényes) jelentésen. Tehát, ahogy Wittgenstein is kései korszakában megállapította: a természetes nyelv egészére vonatkozó bármily formalizálási kísérlet reménytelen vállalkozás.

Wittgenstein szerint a szó jelentését a használatából tudjuk, egy szó jelentése nem más, mint használata a nyelvben. Szavaink használatát azonban nem látjuk át, a szavak definiálhatatlanok, vagyis a szavak jelentésének határai nincsenek meghúzva. Az ember a logika segítségével valamiféle rendet keres, meg akarja érteni általa a leghomályosabb mondatot is. Viszont „a logika kristálytisztasága” kerülő útra viszi az embert. Wittgenstein szerint *„csúszós, jeges útra tévedtünk, ahol nincsen súrlódás, a feltételek tehát bizonyos értelemben ideálisak – de éppen ezért nem is tudunk járni. Mi pedig menni akarunk; s ehhez szükségünk van a súrlódásra. Vissza a göröngyös talajra!”* – vagyis vissza a természetes nyelvhez! A nyelv nem az a formális egység, amelyet Wittgenstein korai korszakában elképzelt, a logika szigorúsága, mint mondja, szétmállik, szemléletünknek *„meg kell fordulnia, de saját tulajdonképpeni szükségletünk”* – azaz a nyelv kristálytisztasága utáni igényünk – *„mint sarokpont körül”* [...] nem szabad semmiféle elméletet sem felállítanunk.

A talmudi vitákból, a kisebbségi vélemények sokaságának feljegyzéseiből világosan látható, hogy a rabbik érzékelték rendszerük gyengeségét, s bár megpróbálták módosítani, finomítani az értelmezési szabályokat, a *Tánách* szövegének teljes „formalizálásáról“ minden szándékuk ellenére kénytelenek voltak lemondani. Erre a lemondásra pedig maga, „az emberi nyelven beszélő” Tóra kényszerítette őket.